

54.27x37.81	1/3	24 עמוד	מקור ראשון - דיוקן	08/2025	95177857-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

המשמר והכבוד :

המשמר והכבוד

זו הייתה חווה קטנה עם חזון ענק: לייסד עיר שתשנה את פני ההתיישבות היהודית בצפון. אבל כשמתקפות הכנופיות הערביות גברו, הוחלט לפנות אותה – והחברים נושלו מאדמותיהם ומכל ההבטחות שקיבלו, וסיפורם נחק מההיסטוריה הציונית, אולי כי לא השתייכו לתנועה הנכונה ולזרם הנכון. השבוע, באיחור של עשרות שנים, תזכה "חוות משמר הכרמל" לתחילתה של הנצחה ראויה, בשטח שנאבקה כל כך להגן עליו

← אריאל שנבל

החלוצים שנשכחו

מתיישיבי משמר הכרמל נושלו
מאדמותיהם ונעלמו מההיסטוריה.
כעת הם זוכים לכבוד מחודש

← אריאל שנבל

החלוצים שניסו להתנחל בכרמל ונעלמו מדפי ההיסטוריה ← אריאל שנבל

בעיני מאות החניכים והמדריכים של
הנוער בני קיבוצים שהתרוצצו שבע
שנים בחוות משמר הכרמל, מדובר בקו
נקודה אקראית שנמצאה מתאמה לקיום
מחנה חקיקי השתת. שבע שבעה הם היו
השנים שלמחרת ירושלים, שנה ההיא
אולי יהיו בעין יזמים שליד צפת – השנה
השנייה, כן, באו, הארץ הסמוך לקיבוץ יתרו.
ספק אם מאוחר סיפר להם כשמשמר הכרמל
היה הרבה יותר מהם: ממש כאן, בינות
לחורבן המבנה שבו שוכנת כרע "מפקדת
ההגנה" של בני קיבוצים, חלוצי לפני תש"ס
שנה בדיוק סיפרו הוראי של התיישבות,
מופת של חלוציות ציונית בכלל וציונית
לחם בפרט.

כשפרופ' אלעד בן־דוד ואני ניגשים למרפסת העץ הקטנה שבקצה החניון, "מצפור הנוטרים" המשקיף על הים התיכון ורועל עתלית, אנחנו בנאלצים להזיז כמה מבתובת שבתולו לייבש על שלט הויכרן הדידי - והחדש חיסית' המנציח את קורות המקום. באופן לא מאוד מפתיע, אפילו בו

YAAROT HACARMEL

8 ‑ 95177856	08/2025	מְקוֹר ראשון - דיוקן	עמוד 25	2/3	54.91×34.16
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

המסמר והכבוד :

לא מוזכרת העובדה שהגברים והנשים שנאחזו כאן בקרקע בכל כוחם, ורבים מהם אף שילמו על כך בחייהם, היו חברי תנועת הפועל המזרחי. גם כחינוך הציונידתי לא טורחים לספר עליהם. אם תשאלו את בוגריו היכן השתתפה הציונות הדתית בבניין הארץ בשנות טרום־המדינה, התשובה מן הסתם תהיה העלייה לביריה: לאורך השנים נכתבו עליה שירים וספרים, ומרי שנה היא מונצחת על ידי חניכי בני עקיבא סביב י"א באדר. את סיפורה של קבוצת משמר הכרמל, לעומת זאת, דומה שאיש אינו זוכר. כעת מבקש פרופ' בן־דרור לתת לסיפור הזה את מקומו הראוי בהיסטוריה הציונית, בין השאר באמצעות כנס ראשון מסוגו שיתקיים כאן בסוף השבוע הבא, ויעלה על נס את הפרשה הנשכחת.

בן־דרור, שמתגורר במושב ניר־עציון הסמוך, הוא חוקר במחלקה ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בריאילן, מכהן כראש האקדמי של המכללה לפיקוד טקטי בצה"ל וכראש המכון לחקר המחתרות ע"ש בגין – אך בנושא הזה הוא פועל תחת כובע אישי ופרטי, בין השאר כפריעת חוב מעברו. לפני כחודש הוא פנה אליי ועניין אותי בפרק ההתיישבותי שלא הכרתי. וכך, כמה שבועות לאחר מכן מצאנו את עצמנו כאמור בלב מחנה קיץ הומה, כשאני מנסה להבין כינות לשירים מחרישי אוונזים וסיסמאות מורל מה אירע במקום הזה לאורך שלוש שנים גורליות, לפני כתשעים שנה.

בן־דרור עצמו התוודע לפרשה בעת שהיה דוקטורנט, בשנות התשעים המוקדמות. באותם ימים השלים הכנסה בהרכת טיולים מטעם המלון בניר־עציון, "יום אחד פגשתי במלון את יצחק ריש, שהיה מאחרוני המתיישבים המקוריים של משמר הכרמל שנתורו בחיים", הוא מספר. "בשנת 1985 הוא כתב את הספרון 'חלוציות ביערות הכרמל', שבו גולל את סיפורה של הקבוצה, וגם ביקר באופן שאינו משתמע לטתי פנים את יחס המוסדות כלפיה. התיידדנו, וכשהוא הגיע שוב למלון עם בני משפחתו, הבאתי רכב שטח ונסעתי איתו ועם עוד כמה חברים מהקבוצה למרומי גבעת שלאלה. הכול שם היה מוזנח ונטוש, מלא קוצים בגובה אדם. הייתי המום מההזנחה של אתר היסטורי. ריש השביע אותי שאספר את סיפור הקבוצה בכל טיול שאני מנחה באזור, וכך עשיתי".

דפי הכרומו לא הועילו

בתחילת המאה ה־20, מספר בן־דרור, האזור ההדרי בין צומת פורדירס בדרום לשוליה של חיפה בצפון היה ריק מאדם כמעט לחלוטין. את קצותיו של השטח הלא מיושב סימנו הכפרים הערביים עין־חור (כיום עין־הוד) ודמון (כלא דמון), וכן הכפרים הדרוזיים דליית אליכרמל ועוספיה. אל השניים האלה, השוכנים במעלה ההר, היה אפשר להגיע בכביש משוישב ומפותל שיצא מקצה שכונת אחוזה בחיפה, אך רק כלי רכב עמדיים במיוחד היו מסוגלים לעבור בו.

במרכז השטח האסטרטגי הזה, החולש היום על כביש 4, ניצבת לה "גבעת שלאלה" – גבעה עגולה, תל טבעי שמוגבה מסביבתו ובולט בשטח. הבעלים שלה ושל רבות מהקרקעות באזור היה שוכרי מנסור, ערבי־נוצרי ששימש כמתורגמן של סגן הקונסול מטעם פרוסיה בארץ ישראל. חלק מהשטחים שברשותו הוא החכיר לרועים ופלאחים מפפרים סמוכים. בראשה של גבעת שלאלה, שממנה ניהל את עסקי החכירה, בנה

מנסור בית מגורים קטן וחצר משק, ולמרגלות

הגבעה הוא הקים בוסתן ולצידו שלושה מבנים קטנים.

הגבעה וסביבותיה משכו את עינו של המהגרס יוסף לוי, אחר מבוני הארץ בשנים ההן. שמו של לוי מוכר בעיקר ליודעי קורותיה של נהריה, שהוא היה בין מייסדיה, אבל התוכניות שלו היו גדולות הרבה יותר. בין השאר הוא ביקש להקים עיר עברית שתשתרע מנחל הקישון ועד לנחל ריברה על עיר קיט שתקום ביערות הכרמל נעמן בפאתי עכו. תוכניתו הגרנדיוזית ביותר דיברה על עיר קיט שתקום ביערות הכרמל ותהווה גבול דרומי של העיר חיפה – שאותה ראה בדמיונו הקודח מתפרסת לאורכו ולרוחבו של הר הכרמל. לשם כך, לוי היה זקוק כמובן לארמות. הוא חבר לשני שותפים נוספים, ויחד

הדרה פוליטית מהסיפור הציוני. החלוצים הנשכחים של משמר הכרמל

הם רכשו משוכרי מנסור בשנת 1934 כ־6,000 דונם.

האריסים שעיבדו את הקרקע הורשו להישאר בה עד סתיו 1935, ובינתיים ניגש לוי למלאכת השיווק. חלקות גנות עשרה דונמים הוצעו במחיר של 150 לירות ארץ־ישראליות, אך הביקוש היה נמוך עקב הריחוק מחיפה ותנאי

השטח – הררי, לא נגיש וריק מיהודים. לוי לא אמר נואש: הוא מיתג את הפרויקט תחת השם "ערות הכרמל", והפיק חוברות פרסום מרשימות שהורפסו על שמונה עמודי כרומו הדורים. שער החוברת הציג גלייה מצוירת של נוף האזור, פרי מכחולו של הרמן שטרוק, מגדולי הציירים העברים בעת ההיא. בהמשך הופיעו דברי הסבר על עתידו המובטח והוורוד של הפרויקט, וכן מפות פרצלציה וחלוקת גושים לבנייה. קונים הפרסום והגיעו לראות את האתר במו עיניהם, אך גם הם חזרו בהם לאחר שהבינו כמה הוא רחוק מהציוויליזציה, וכמה קשה יהיה לקיים בו חיים נורמליים.

כמוצא אחרון החליטו לוי ואנשיו להכשיר את לב השטח, לקשר אותו בכביש לדרך חיפה־עוספיה, ובעיקר להציב שם התיישבות־קבע יהודית שתמשוך את לב הרוכשים. ההיסטוריון פרופ' יוסי בן־ארצי מאוניברסיטת חיפה, שפרסם ספר וכמה מאמרים על הפרשה, כותב כי לוי מצא בקלות יחסית את המועדמים המתאימים לאיש נקודת ההתיישבות החדשה. באותה תקופה התקבצו בחיפה עולים ממרכז אירופה, בעיקר מגרמניה – ארץ הולדתו של לוי – שלא מצאו בסיס כלכלי או מקום עבודה קבוע. בין אלה איתר לוי קבוצה של כ־15 גברים ונשים צעירים, כולם ציונים־דתיים, חברי הפועל המזרחי. הוא הציע להם להתיישב בגבעת שלאלה, לעבור בה ולפתח אותה, והבטיח כי בתמורה יקבלו נחלה – דונם לכל שנת עבודה.

וכך מתאר יצחק ריש את הסיוור המקרים שערך להם לוי במקום: "יצאנו מחיפה ונסענו

צילום: פרץ ליכטנשטיין, מתוך אינפורם של החלוצי באחר־ש

עד אחוזה בכביש, משם והלאה בדרך עפר שהתפתלה בעליית וירידות, בעיקולים ועיקופים בין הגבעות עד דמון. כאן היה סופה של הדרך. ירדנו מהמכוניות, סבכנו את בנייני החווה והגענו לשביל שהתחיל מאחוריהם. והנה נתגלה לפנינו נוף של הרים מיוערים ובקעות עמוקות ובטבורי גבעה עגולה לא גבוהה, ועל פסגתה חורבה שדמתה לטירה עתיקה. כולנו הוקסמנו מהמראה הנהדר. נוף זה היה שונה מהנופים שראינו עד כה בארץ, הוא הזכיר לנו אזורי נופש וטיולים בחוץ לארץ. 'כאן תקום עיירת נופש, תנו לנו יד לפתח את המקום, התיישבו פה ובנו את בתיכם, איש בתוך נחלתו' – כך בערך הייתה ההצעה של בעלי הקרקע. אני המוקסמים מיפי המקום לא היססנו רגע, והחלטנו לבנות יישוב יהודי ראשון בחלק זה של הכרמל".

המזוזה חזרה למקומה

בשבוע הראשון של שנת תרצ"ו, תחילת אוקטובר 1935, הגיעו חברי הקבוצה, נרגשים ומוכנים לעבודה קשה ומאומצת. המשאית שהביאה אותם עצרה באזור כלא דמון של היום, ומשם הם ירדו כמה מאות מטרים ברגל ועל גבי

המתקופות הקטלניות התאפשרו בזכות רעשי עבודות הקידוח. ערבים שבים לבתיהם עם הסרת העוצר. בזמן המרד הערבי הגדול

צילום: אריק מטסון - לע"מ

^[1] הם נלחמו על המקום עד טיפת הדם האחרונה. פרופסור בן־דרור

08/2025	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 26	3/3	53.93x32.03	95177858-0
בנימין זאב הוצל - בהקשר לציונו - 80790					

המשמר והכבוד :

שבי 31 במרץ 1938 ניתחה על משמר הכרמל מכה נוספת. באותה תקופה עסקו המתיישבים בפריצת הדרך לשכונה חדשה, גבעת וולפסון. רעש עבודות הקידוח אפשר לפורעים ערבים להתקרב אל הפעילים היהודים, ובקרב יריות קצר נהרג מרדכי בר. מותו של בר, מעמודי התווך החברתיים של הקבוצה, היה זעזוע של ממש, אך חברי משמר הכרמל החליטו להמשיך להיאחז בקרקע. ארבעה חודשים וחצי לאחר מכן, ב־15 באוגוסט 1938, התרחשה ההתקפה הרצחנית מכולן: הערבים הציבו מארב קרוב מאוד לעיקול שבו כבר נרצחו ארבעה מהמתיישבים, וכאשר הגיעה לשם המכונית הנושאת את האספקה השבועית, נפתחה לעברה אש מכמה כיוונים. מתוך אהר־עשר הנוסעים, עשרה נרצחו.

זו הייתה אחת המתקפות הקשות ביותר שידע היישוב העברי באותם ימים. המוסדות הלאומיים והגורמים הבכירים ביותר, בהם יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית דוד בן־גוריון וראש המחלקה המדינית של הסוכנות משה שרת, החליטו להתערב. ברור היה כי אי אפשר להמשיך ולקיים את הקודרה המוכה והחבולה כפי שהיא, ומצד שני – אסור לנטוש את האזור ולוותר על האחיזה היהודית במקום. הפתרון שסוכם בין אנשיו של יוסף לוי לקק"ל, מעל ראשם של מתיישי משמר הכרמל, היה מכירה והעברה של כ־1,300 דונם ליד מוסדות היישוב. התלוצים הדתיים התפנו מנחלתם והוחזרו לחיפה. מיד לאחר מכן עלו לגבעת שלאֵלה חברי גרעין בית־אורן, קבוצה שמנתה שמונים נפש והייתה מחוברת בעבותות לממסד היישוב. הגרעין שהה שם כמשך כשנה, ולאחר מכן הקים את קיבוץ בית־אורן על גבעה סמוכה.

אנשי משמר הכרמל נשכחו וננחשו עם פיגוים. רק לאחר מאבק משפטי הם הצליחו לזכות בפיצוי כספי קטן יחסית. רצונם לשוב ולהתיישב באזור נתקל בכתף קרה מצד ראשי היישוב, ואחר כך מצד מוסדות המדינה הצעירה. ב־1963 הוכרו הגן הלאומי כרמל, השטח כולו הופקע והולאם, ובכך נגזזה סופית תקוותם של אנשי משמר הכרמל ויורשיהם לקבל את הקרקע המובטחת. בתוך שטח הגן הלאומי, אנב, עומדים עדיין שישה בתים שנבנו בגבעת וולפסון, לפני ההפקעה.

ה"אנשים הללו חוו שלוש אכזבות מרות", אמר פרופ' בן־דוד. "הראשונה הייתה פיגוי המקום ב־1938, אחרי המכה הכואבת שספגו. האכזבה השנייה – הפירת ההכשחות, כשלא אפשרו להם לממש את החזקה על הקרקעות שאמורות היו לעבור לבעלותם. והאכזבה השלישית, ואולי הצורבת מכול: סיפורם נשכח לחלוטין".

התפנית הבאה בקורותיה של חוות הכרמל הגיעה בתחילת שנות האלפיים, אז החליטה רשות הטבע והגנים לטפל בשטח המוזנח והקוצני ולהכשיר אותו כתיקן לילה ומרכז יציאה לטיולים באזור. תוך כדי העבודות נמצאה מזווה משמר הכרמל המקורית, ובטקס תוכנת האתר שהתקיים כעבור כמה שנים, אותה מזווה נבקעה מחדש. "אני הייתי אז בשנת שבתון בארצות הברית וצפיתי נרגש מרחוק בטקס, מספר בן־דוד. יצחק ריש נבח שם כעצמו, וראה כיצד החווה הנטושה מקבלת תפקיד חדש. "מדי פעם מגיעים לחוות משמר הכרמל אצאי החלוצים, ומנהל המקום בועז תמיד מקבל אותם תמיד כסבר פנים יפות. הוא גם לקח על עצמו

את אידוח כנס ההנצחה", מספר בן־דוד.

ביום שישי הבא, 5 בספטמבר, יתקיים

הכנס שיחלוק סוף־סוף כבוד לקבוצה האמיצה והנשכחת. האירוע נערך מטעם אוניברסיטת בריאילן, רשות הטבע והגנים, המועצה לשימור שתפתו של בן־דוד ב בארגון הטקס היא נחמה אייגנר – רכות פיתוח תוכן במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ונכרתה של סופי פ־סקוס, שהייתה מחלוצות משמר הכרמל. באירוע ייחנך קיר הנצחה ועליו שילוט ותמונות שיספרו את סיפורם של המתיישבים. "אני מקווה שהטקס הזה יהיה נקודת זינוק בחיזוק זכרם של האנשים שהקימו את המקום ונלחמו עליו, חלקם עד

פרופ' יוסי בן־ארצי מנה את כשלונותיו של לוי, ש"הציב דגם מקורי של יזמות ציונית, שלא השתלבה בתפיסות השליטות של מפעל ההתיישבות בארץ. דגם הפעולה שלו התבסס על ההנחה כי המפעל הציוני איננו משימתו של מגזר אידאולוגי או פוליטי זה או אחר, כי אם מפעל משותף"

צילום: באדיבות אגודת מתיישי יערות הכרמל

כאב את חוסר ההכרת. יצחק ריש, מחלוצי משמר הכרמל

צילום: מתוך אלבום של החלוצ יצחק ריש

אף שלילי, בשל כישלונותיו העסקיים", כותב בן־ארצי. "כך למשל תיאר אריך להמן (ממקימי נהיה – א"ש), במידה מסוימת של מרירות, את יחס הממסד הציוני ללוי ולרומיו: 'כעבור שוכני המשרדים של הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, היה יוסף לוי האיש הלא נוח, הפנטזיונר, החולם, וגרוע מכול – ספקולנט של קרקעות'".

והייתה נקודה נוספת שנוקפה לחובתו של

לוי: הוא היה יקה קפיטליסט, בעוד הממסד בארץ היה רוסי ופולני בעיקרו, וגם מפא"יניקי וסוציאליסטי. לפי בן־ארצי, "יוסף לוי הציב רגם מקורי ומורכב של יזמות ציונית, שלא השתלבה בתפיסות השליטות והקוטביות למדי של מובילי מפעל ההתיישבות בארץ. רגם הפעולה של לוי התבסס על ההנחה כי המפעל הציוני איננו נחלתו או משימתו של מגזר אידאולוגי או פוליטי זה או אחר, כי אם מפעל משותף לכלל השואפים לממש את חזון התנועה הציונית, ברמות ששיווה לה הרצל. את לוי הדריכה החשיבה שעיקר המשאבים מצויים בידי פרטים מן המעמד הבינוני הרחב, המעוניינים להשתתף במפעל גאולת הארץ ויישובה, אך בעת ברצונם לשמור את רכושם והונם בידיהם. משאבי הלאום יופנו אולי לרכישות מסיביות וליישוב המונים חטרי אמצעים בצורות התיישבות כפריות למיניהן, אבל רוב ההתיישבות תהיה עירונית, כמו בכל העולם, ולכן נדרשים תכנון ובנייה של שכונות עירוניות ובתי מגורים מתאימים. לפי תפיסת העולם שלו, לא הייתה סיבה שצורת התיישבות אחת תתבצע על חשבון האחרת. אנשי הממסד הלאומי ובעלי ההון הפרטי צריכים להירתם למאמץ באופן מתואם".

גם מהוצד השני של מטבע משמר הכרמל

ברור היה שאי אפשר להמשיך ולקיים את הנקודה המוכה והחבולה כפי שהיא, ומצד שני - אסור לוותר על האחיזה היהודית במקום. הפתרון שסוכם מעל ראשם של המתיישבים היה מכירת הקרקעות למוסדות היישוב. החלוצים הדתיים התפנו, ומיד לאחר מכן עלו לגבעה חברי גרעין בית־אורן, שהיה מחובר בעבותות לממסד היישוב

צילומים: פרץ ליכטנשטיין, מתוך אלבום של החלוצ יצחק ריש

ניצבו אויטסיידרים מבחינה פוליטית – כאמור, קבוצה של צעירים וצעירות דתיים. תחושה כזאת עולה מספרו של יצחק ריש, שבשנת 2015 הלך לעולמו בשיבה טובה, בגיל 102. "שנים עברו, השם יערות הכרמל נישא כפי תושבי כל הארץ, אך חללי יערות הכרמל נשתכחו מלב כולם", הוא כותב. "זכרם לא הונצח, לא ברחבי יערות הכרמל ולא בכל מקום אחר. ספרים מקצועיים שאוּכרו את חידוש ההתיישבות ביערות הכרמל תיארו תקופה זו כפרטים לא נכונים. נראה שקבוצה שאיננה מאורגנת במפלגה, אינה מבקשת הטבות מהמוסדות או תקציבים מהקרנות הלאומיות (...) אינה זוכה להכרה, כאילו חלוציותה אינה חלוציות וחלליה לא היו, אנו, שחוינו את חיי החלוציות ביערות הכרמל, חייבים להחיות את זכר החללים הגיבורים למענם ולמען האמת ההיסטורית. כי אם לא אנו מי, ואם לא עכשיו אימתי".

האם ריש או מי מחברי הקבוצה טען מפורשות שעוברת היותם דתיים היא שגרמה לדחיקתם מסיפורו של האזור? פרופ' בן־דוד אומר שהוא לפחות לא שמע אמירה כזאת: מייקוד הטענות על הדרה היה פוליטי, ולא דתי. כך או כך, אין ספק שאנשי משמר הכרמל הרגישו שהושלכו מתחת לגלגלי אוטובוס ההיסטוריה הציונית. כעת, בדמה, הגיע סוף־סוף זמן התיקון. ימים אחרים אחרי הפגישה עם בן־דוד אני מקבל ממנו הודעה: "מעדכן שההרשמה לכנס הסתיימה. מאתאים איש נרשמו". ■

לתגובות: dyokan@makorishon.co.il

